

ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRK GÖÇMENLERİN KİMLİK PROBLEMİ

İrfan BAŞKURT *

ÖZET

Bu makalede 1950'li yıllardan itibaren işgücü olarak Almanya'ya giden Türk aileleri ile Almanya'da yetişen Türk gençliğinin kimlik problemleri konu edilmektedir. Bu yapılırken, Türklerin kimlik problemi yaşamalarına yol açan faktörlerin belirlenmesi ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin tespiti amaçlanmaktadır. Makale, Almanya'da Türklerin varoluşunun tarihsel arka planının yer aldığı Giriş ile birlikte Türk Göçmenlerin Kimlik Arayışları ve Kuşaklararası Farklılaşmalar Açısından Kimlik Sorunları olmak üzere üç temel başlıktan oluşmaktadır. Makalede, vatandaşlık ve seçme-seçilme hakkının tanınmaması, eğitim, din eğitimi, Türkçenin öğretilmesi ve İslamofobi gibi sorunlar, bu kapsamda ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Misafir İşçi, Kimlik Problemi, Kuşaklar Arası Farklılaşmalar, Eğitim Sorunu, Din Eğitimi, İslamofobi.

ABSTRACT

This study discusses the identity problems of Turkish families who have migrated to Germany as labour force since 1950's. By this way, it is aimed to clarify the factors that cause the identity problems of Turkish population and to propose some suggestions to solve these problems. Apart from an introductory knowledge on the historical background of the existence of the Turkish population in Germany, the essay includes three main components; the introductory section on the historical background to Turkish settlement in Germany, "Turkish immigrants' search for identity" and "Identity problems with respect to generation gap". In this context, the essay addresses to the issues of citizenship, the lack of rights to vote, education, religious education, teaching Turkish and islamophobia.

Key Words: Guest Labourer, Identity Problem, Generation Gap, Educational Problems, Religious Education, Islamophobia.

* İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra endüstrisini hızla geliştiren Almanya, 1950'li yılların ortalarından itibaren işgücü açığıyla karşılaştı. Bu açığı önce İtalya (1955), İspanya ve Yunanistan'dan getirdiği işçilerle karşılayan Almanya, 1961'den itibaren Türkiye ve sadece maden ocaklarında çalıştırılmak üzere Fas'tan (1963) işçi gücü almaya başlamıştır. İşçi alımı sonraki yıllarda da devam etmiştir.¹ Türk devletin vatandaşlarını Almanya'ya gönderme konusundaki amacı, ülkedeki yoğun işsizliğin önünü kesmek, işçilerin gönderecekleri dövizleri değerlendirmek ve geri döndüklerinde edindikleri deneyim ve teknik bilgileri Türk sanayine kazandırmaktır.²

İşçilerle ilgili yapılan sözleşme görüşmeleri sonunda belirlenen 30 Ekim 1961 tarihli Nota Teatisi (Verbal Nota) metnine göre işçi hareketinin göçe dönüşmesini engellemek ve Almanya'ya yerleşmenin önüne geçmek için işçi pasaportları en fazla üç yıl uzatılabilecek, çalışma ve oturma müsaadeleri ise iki yıla sınırlı tutulacaktır. Ayrıca Diğer ülkelerle yapılan anlaşmalarda yer alan “yabancıların aile birleşimine imkân sağlanması” imkânı, Almanya'da kalıcı olmanın önünü kesmek ve göçe engel olmak amacıyla metinden çıkartılacaktır. Söz konusu anlaşma bu haliyle daha önce İtalya, İspanya ve Yunanistan ile yapılan anlaşmaya göre ikinci sınıf bir özellik taşımaktadır. Anlaşmadaki olumsuzluklar ve çocuk paraları ile ilgili haksız uygulamalar, ancak 1964 yılında giderilebilmiştir.³

“İş Sözleşmesi”ni alarak 1961-1973 yılları arasında Türkiye'den Almanya'ya göç eden işçi sayısı yaklaşık 865.000'dir. Bu ilk dönem dış göçe katılanların çoğunluğunu orta yaş grubu erkekler oluşturmaktadır. Bu grubun eğitim düzeyi orta eğitim seviyesinde ve nitelikli işçi kategorisidir. Kadın nüfusun sayısı, aile birleşimi ve evlilikler yoluyla sonraki dönemlerde artış göstermiştir. Türkiye 1973 yılına kadar nitelikli iş gücünün %17'sini yurt dışına göndermiştir. Tahminlere göre bu işçiler arasında 9 bin civarında öğretmen bulunmaktadır.⁴

“Misafir İşçi” olarak Almanya'ya gelen Türk vatandaşları, işverenlerin hazırlamış oldukları barakalar, çatı katları, eski atölyeler, bodrum katları depolar ve apartman şeklindeki yurtlar gibi derme-çatma yerlerde barınıyorlardı. Avrupa standartları ve konuyla ilgili talimatlara rağmen işçi barınaklarının kalitesi düşük, sağlık koşulları uygun değildi.

¹ Meier-Braun Karl Heinz, Kilgus Martin A., 40 Jahre “Gastarbeiter in Deutschland, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1996, s. 7, Aytaç Eryılmaz, „Almanya’da 40 Yıl-Yaban Sıla Olur”, DOMİT-Türkiye’den Göçün Dokümantasyon Merkezi ve Müzesi Yayınları, pdf. metni (www.domit.de/pdf/Almanya'da_40_yil.pdf), s. 1, Ayhan Kaya, Ferhat Kentel, Euro-Türkler Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü?, Engel mi?, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 16.

² Erkan Perşembe, Almanya’da Türk Kimliği, Araştırma Yayınları, Ankara 2005, s. 64.

³ Eryılmaz, a.g.e., s. 1.

⁴ Kadir Canatan, Göçmenlerin Kimlik Arayışı, Endüliis Yayınları, İstanbul 1990, s. 17, N. Abadan-Unat, Batı Almanya’daki Türk İşçileri ve Sorunları, DPT Yayınları, Ankara 1964, s. 80-81, Perşembe, a.g.e., s. 71.

Türk işçiler, imzaladıkları sözleşmenin aksine genellikle maden ve taş ocaklarında, plastik madde, asbest ve lastik işlemede, demir-çelik ve metal sanayinde, inşaat sektöründe, kiremit ve tuğla fabrikalarında, tekstil ve otomotiv sanayi gibi daha çok Almanların çalışmak istemedikleri ağır iş kollarında çalıştırıldılar. İş yerlerinin koşulları çok ağırdı. Gürültülü, aşırı sıcak ve pis kokuluydu. Ancak kısa sürede çok para kazanmak için zorluklara katlanmak ve çok çalışmak gerekiyordu. Dil bilmedikleri için imzaladıkları sözleşme şartlarını kontrol etme imkânı da bulamıyorlardı. Bu durum, işçilerin büyük bir kısmında psikolojik sorunların ortaya çıkmasına yol açmış, bazı işçiler iş kazalarında ölmüştür.⁵

Türk işçilerinin para kazanma arzuları dışında “Türklüğün adını kötüye çıkarmama” ve “sözleşmenin iptal edilerek sınır dışı edilme korkusu” olmak üzere iki temel gerekçeleri daha vardı. Fakat uğrunda kendilerini heba edercesine çalıştıkları bu gerekçeler sonunda elde ettikleri tek ödül, patronlarından aldıkları birer “aferin”den başka bir şey değildi.⁶ Bu süreçte Türk işçilerinin en çok sıkıntı çektikleri hususlardan biri, içinde yaşadıkları toplumun dilini bilmemeleriydi. Hayatın her alanında karşılarına çıkan bu sorunun çözümü için ne Alman, ne de Türk tarafı neredeyse hiçbir şey yapmamıştır. Bazı büyük iş yerleri ve sosyal yardım kurumlarının açmış olduğu dil kursları ise iş yoğunluğu ve birkaç yıl sonra geri dönme niyetleri gibi sebepler yüzünden başarısız olmuştur.

Türk işçileri memleketlerindeki yakınlarıyla -mektuplaşmalar hariç- ancak izin dönemlerinde görüşebiliyorlardı. Kayda değer bir araştırma olmamasına rağmen aile fertlerinden kopuk yaşanan sürenin yaklaşık 8–10 yıl olduğu belirtilmektedir. Günlük haberleri -akşamları yarım saat olmak üzere- ancak 1964 yılından itibaren WDR Köln radyosundan izlemeye başladılar. Türk gazetelerinin Almanya'ya gelişi ise 1969–1970 yıllarını bulmaktadır. Bu süreçte gerek Türkiye’de ve gerekse Almanya’da çok sayıda aile dramı yaşandı.

Dini gereklerin yerine getirilmesi ise ayrı bir problem teşkil ediyordu. Almanlar belki de ilk defa İslam gerçeği ile karşılaşıyorlardı. Namaz, oruç, kurban kesimi ve diğer kültürel kaynaklı uygulamalar sıkıntı doğuruyordu. Türk işçileri yemek ve et konularındaki haram-helal konusu ile sebze, meyve ve gıda gibi kendi damak zevklerine uygun gıda türlerini bulmakta zorluk yaşıyorlardı. Bu sorun ancak bazı marketlerin konuyla ilgili gıda türlerini ithal etmeye ve Türklerin de kendi bakkallarını açmaya başladıkları 1970’li yıllara kadar devam etmiştir.

Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu olumsuzluk, şiddet, terör, siyasi çekişmeler ve 1975 yılında yürürlüğe giren “çocuk parası düzenlemesi” gerekçesiyle Türkiye’deki çocuklara az para ödenmesi ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi gibi sebepler, 1974 yılından itibaren Türkiye’den Almanya’ya yoğun bir “aile birleşimi” göçü başlattı. Bu süreçte (1974–1983) Almanya’ya 1.150.000

⁵ Perşembe, a.g.e., s. 65.

⁶ Eryılmaz, a.g.e., s. 3.

insan göç etti. Bu tarihlerden itibaren artık işçi yurtlarından evlere taşınılmaya başlandı. Türkiye'ye dönme plan ve arzuları hâlâ geçerli olduğu için evler daha çok “atım” günlerinde* sokaklara bırakılan mobilyalarla tefriş edildi.

Almanya, 1980'lere kadar ülkedeki yabancıları “**Gastarbeiter**” (misafir işçi) olarak tanımlamaktaydı. Çünkü bir “göçmen ülkesi” olmak istenmiyordu. Ancak zamanla geri dönüşleri gecikince “**Mitarbeiter**” (Çalışma/iş arkadaşı), ülkede kalıcı oldukları kesinleşince de “**Migranten**” (Göçmenler) terimi kullanılmaya başlandı. Ancak bu durum, hiç arzu edilmemesine rağmen artık Almanya'nın göçmenlerin yaşadığı bir ülke olduğu anlamına gelmekteydi.

Türk işçilerinin yukarıda belirtilen “işgücü” tanımlamaları dışında başka isimleri de bulunmaktaydı. Mesela onlar değişik giysi, tavır ve davranışları ile tanıdıklarına göre daha zengin oluşlarından kaynaklanan şımarıklık ve yukarıdan bakan tavırları sebebiyle Türkiye'de “**Almancı**”, Almanya'da ise her halleriyle içinde yaşadıkları toplumdan farklı oluşları sebebiyle “**Ausländer/Yabancı**” olarak anılmaktaydılar. Kısaca onlar her iki ülkede de yabancıydılar. Diğer bir ifadeyle, iki kültür arasında bir bilardo topu gibi bir o yana, bir bu yana savrulup duruyorlardı. Çünkü hem **Almancı**, hem de **Ausländer** tanımlamalarında bir dışlama, biraz aşağılama ve ötekileştirme imajı bulunmaktadır. Ancak bu imaj, onların zamanla bir şekilde bağlısı oldukları her iki ülkeye de küsmelerine ve kendi içlerine kapanmalarına yol açmıştır.

Önceleri Sosyal Demokrat Parti (SPD), ardından 1982 yılında iktidar olan Hristiyan Demokrat Birliğinin (CDU) yabancı haklarının sınırlandırılması, sayılarının kontrol edilmesi ve kendi ülkelerine geri gönderilmeleri ile ilgili uygulamalara girişmeleri, özellikle Türk göçmenlerin Almanya'daki varlığı açısından önemli gelişmelere yol açmıştır. Mesela 1982 yılı, Almanya'nın yabancılar politikasının artık “**Yabancılar Sorunu**” olarak algılanmaya başlandığı yıldır.⁷ 1991 yılındaki “**Yeni Yabancılar Yasası**” ile 1992'deki “**Sığınmacılar Yasası**” kamuoyunun dikkatinin yabancılar üzerine yoğunlaşmasını beraberinde getirdi. Yabancı düşmanlığı ile ilgili söylemler arttı. 1992 Mölln ve 1993 Solingen olayları, özellikle Türkler üzerinde şok etkisi yaptı ve uzun süre korku ve panik içerisinde yaşamalarına sebep oldu.

İlk Türk işçi göçünün başladığı tarihten itibaren aradan yarım asır geçti. Birkaç yıllığına ve bazı acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere Almanya'ya gelen bu insanların sayıları günümüzde 2,5 milyona ulaştı. İlk dönemlerde genel olarak homojen bir yapıda bulunan Türk işçi göçmenleri, artık Alman sosyal hayatının her alanında yer almaktadırlar. Sosyal konumları değişmiş; işçisinden serbest meslek sahibine, sanata, kültüre, spora, bilim dünyasına ve işverene kadar uzanan heterojen bir yapıya dönüşmüştür. Türkiye kaynaklı basın-yayından

* Almanya'da her yıl belirli bir gün akşamüstü vaktinde eskiyen, kullanılmayan veya değiştirilmesi istenilen her türlü ev eşyası belediye tarafından alınmak üzere evlerin önlerine ve sokak kenarlarına bırakılır. İhtiyacı olanlar bu eşyaların kullanılabilir olanlarından evlerine alırlar. Bu temizlik olayının Türk işçileri arasındaki adı “atım günü”dür.

⁷ Perşembe, a.g.e., s. 69.

camilere, marketlerden sarrafa, diskoteklerden kültür derneklerine kadar hemen her alanda kendilerine özgü bir dünya yarattılar.⁸

Günümüz Almanya'sında artık üç nesil Türk vatandaşı bir arada yaşamaktadır. Bunlardan birinci nesil, 1960'lı yıllarda kısa süre kalma niyetiyle Almanya'ya gelmiştir. "İkinci Nesil Türkler" olarak adlandırılan grubu, Almanya'ya ilk gelenlerin çocukları oluşturmaktadır. Bu grup, yoğun olarak 1970'li yılların sonları ile 1980'li yılların ilk yarısında Almanya'ya göç etmiştir. Üçüncü nesil Türkleri ise, birinci neslin torunları oluşturmaktadır. Bu nesil, üzerinde sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik hayat açısından en çok tartışma yapılan nesildir. Çünkü ekseriyeti Almanya'da doğmuş olan bu neslin hayatlarını geçirecekleri topluma Entegrasyon sürecinde milli ve dini kimliklerinin ne olacağı veya nasıl olması gerektiği, bir sorun olarak her iki ülke yetkililerince tartışılmaktadır.

I. Türk Göçmenlerin Kimlik Arayışları

Türk işçi göçmenleri, yaşam tarzı, dini hayat, örf, adet ve geleneklerini hiç bilmedikleri bir toplumda kaderleriyle baş başa geçirdikleri uzun yıllardan sonra, bu kısır hayatın kendilerini mutlu etmediğinin farkına vardılar. Ve içinde yoğrulup yetiştikleri kendi milli ve kültürel köklerini hatırladılar. Birbirinden habersiz, dağınık, sürekli yabancı psikolojisi, sadece iş ve ev arasına sıkışmış dar ve anlamsız bir hayat felsefesiyle yaşanamayacağını anladılar. Bunun üzerine çeşitli çareler aradılar. İşe büyük ihtiyaç ve özlem duydukları ibadetlerini yerine getirebilecekleri mescitleri açarak başladılar. Çünkü onlar için en iyi ve en anlamlı toplanma yerleri mescitlerdi. Yıllarca namaz kılamamışlardı. Yılda, ancak işverenlerden izin alabildiklerinde kılabildikleri bayram namazlarını bile kiliselerin bodrumlarında kılabiliyorlardı. Neticede, çeşitli mahallelerde hafta sonları veya iş çıkışı oturup sohbet edebilecekleri küçük bir salon ve bir kenarına da ibadet edebilecekleri küçük birer mescit açtılar. Bu anlamda camiler, Almanya'da Türkler için bir kimlik eğitim merkezi görevi yapmaktadırlar. Bu kimlik, dini olan ile milli olanı birbirinden ayırmayan geleneksel Türk-İslam bütünlüğünü yansıtan bir özellik taşımaktadır. Camiler, kendi öz kimliği koruma, kazandırma ve geliştirme görevi yaparken, kendi kimliği ile var olmaya devam edebilme ve kendi kültürü ile Alman kültürüne zenginlik katma görevini de yerine getirmektedir. Bu görev uyumlu yaşamaya katkı sağlarken, uyum çabası içinde kaybolmayı, yani asimilasyonu da engellemektedir. Bu durum aynı zamanda, içinde yaşadıkları toplum tarafından kabul görmeyişe verilen tepkisel bir cevap anlamı da taşımaktaydı. Fakat bu defa karşılırlarına başka bir sorun çıktı. Kendilerine yol gösterecek ve rehberlik edecek liderleri yoktu. İstismar edildiler. Cami ve dernekler dini ve siyasi olarak çeşitli klliklere ayrıldı. Harabe halinde ve metruk birçok yer ya kiralandı veya satın alınarak camiye çevrildi. Bu yerlerin imar ve tamiri için çok büyük paralar harcandı.

⁸ Eryılmaz, a.g.e., s. 5.

Almanya'da yerleşik bir hale gelen Türk nüfusu, artık ekonomik boyutu ağır basan bir konum olmaktan çıkmış, sosyal ve kültürel boyutları öne çıkan bir olguya dönüşmüştür. Kültürel referans kaynakları itibarıyla hem Müslüman-Türk, hem de içinde yaşadıkları toplumun dini, siyasi, kültürel, hukuki ve ekonomik deneyimleri, kendileri ve çocuklarına karşı uygulanan politikalar onları içinde yaşadıkları toplumda kendine özgü bir yapılanmaya getirmiştir.⁹ Daha çok şehir merkezlerinin dışında, şehir merkezlerinde ise belirli bölgelerde ve hâkim kültürün hoşgörü alanları dışında ortaya çıkan bu yapılanmada camiler, dernekler ve alış-veriş yerleri gibi birimler bulunmaktadır.¹⁰ Almanya'da yeni inşa edilmiş 100 cami ve 2000 kadar da mescit mevcuttur. Almanya'daki Türk çocuğu ve gencinin sayısı yaklaşık 800.000'dir. Düzenli olarak camiye devam eden Türklerin oranı %30, camilerde açılan Kur'an kurslarına katılan öğrencilerin oranı ise %7'dir. Müslüman Türk öğrenciler bu mescit ve camilerde, kendilerine ait dükkânlarda, okullarda ve tatil günlerinde devamlı birlikte olmaktadır.¹¹

"Türk Gettosu"¹² olarak da adlandırılan bu bölgeler, daha çok kırsal kesimlerden gelenler tarafından tercih edilmektedir. Bu yapılanmada aynı dil konuşulmakta ve aynı kültürel değerler paylaşılmaktadır. Böylece Türkler Müslüman kimlikle, seküler Hristiyan kimliğin ağırlıklı olduğu bir dünyada yaşama, uyum sağlayabilme ve dışlanmışlığın sebep olduğu gerilimlerden kendilerini güvende hissetmektedirler. Zira birinci kuşaktan itibaren eşit olmayan koşullarda yaşadıkları deneyimler, ayrımcılık ve dışlanmışlık algıları onları kendi içlerine kapatmış, ağırlıklı olarak kendi kültürel değerlerini yaşadıkları bu ortamlara yöneltmiştir. Birlikte yaşadıkları toplumla iletişim kurmaktan kaçınarak kendi içine kapanma şeklinde tezahür eden bu tip bir hayat tarzının seçiminde istikrarlı bir statü özleminin ve kimliğin tanınması arzusunun da büyük payı vardır. Dini, siyasi ve etnik bazı örgütlenmelerin temelinde de bu isteğin olması muhtemeldir.

Türklerin kendi kültürel kimliklerine yönelmelerinin yoğunluğu, dışlanmışlık ve ayrımcılığı algılama dereceleri ile doğru orantılıdır. Nitekim Manfred Schreiner bu durumu "*bizim yabancı vatandaşlarımız, benliklerini ne kadar çok korurlarsa o kadar reddedileceklerdir*"¹³ şeklinde dile getirmektedir.

⁹ Sefa Şimşek, "Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Çatışma Eksenleri", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Bursa 2002, s. 33, Perşembe, a.g.e., 78.

¹⁰ Bassam Tibi, *Der Islam und Deutschland. Muslime in Deutschland*, Stuttgart Deutsche Verlagsanstalt Stuttgart 2000, s. 58.

¹¹ Bianca Tischler, *Einführung in den Islam*, Auer Verlag, 1. Auflage, Donauwörth 2003, s. 5, Eckhard Lade, *Fertig ausgearbeiteter Unterrichtsbaustein für das Fach Religion, Ein aktueller Ratgeber für alle Pflicht- und Wahlthemen religiöser Erziehung in der Sekundarstufe 1, Islam*, 6/4.2, Weka Media GmbH u. Co. Kissing 2002, s. 5.

¹² Geniş bilgi için bkz. Faruk Sen, *Entegrasyon veya Gettolasma*, Konrad Adenauer Vakfı, (www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/13faruk.pdf).

¹³ Manfred Schreiner, *"Interkulturelle Konflikte in der Schule"*, *Erziehung zur Kulturbegegnung*, Hrsg. J. Lähnemann, Hamburg 1988, s. 305, (Cemal Tosun, *Din ve Kimlik*, 3. baskı, TDV Yayınları, Ankara 2006, s. 11'den).

Bu cümleyi tersinden okuduğumuzda şu sonuç ortaya çıkmaktadır: “*yabancılar ne kadar çok reddedilirlirse o kadar benliklerini korumaya yönelirler.*” Elbette ki bu yöneliş, kendi kültürel değerlerini yeniden yorumlama ve bunun sonucunda da yeniden Türkleşme veya dinîleşme sürecine yol açmıştır. Diğer bir deyimle göçmenlik marjinalliği, marjinallik ise yeni bir alt kültürü ve yeni bir kimlik tanımlamasını beraberinde getirmiştir. Fakat pratik hayata yansıyan bu milli ve dini kimlik, Alman Kamuoyundaki dışlayıcı tepkileri artırmış, tepkiler ise Alman karşıtlığını körüklemiştir. Bu durum ikinci ve üçüncü kuşakta daha yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Çünkü birinci kuşak, uzun yıllar geldikleri ülkenin bir parçası olmayı amaçlamamış, sahip oldukları düşük statüye rağmen konumlarını kabullenmişlerdir. Hâlbuki ikinci kuşak ve onları takip edenler durumlarını doğup büyüdükleri ülkenin aynı yaş grubu ile kıyaslamakta ve yoksun kaldıkları imkân ve fırsatları keskin bir şekilde algılamaktadırlar.¹⁴

II. Kuşaklararası Farklılaşmalar Açısından Kimlik Sorunları

Daha önce de belirtildiği gibi, birinci kuşak “işgücü” olarak Almanya’ya gelmiş ve Türkiye’de iyi bir hayat kalitesini hedeflemiştir. Bütün gayretlerini bu hedef doğrultusunda yoğunlaştıran Türkler, tüketim ve yüksek standartlardaki bir hayat kalitesinden feragat ederek tasarrufa yönelmişlerdir.

Bu maksatla varoşlarda, ev hayatından uzak heim/yurt ve baraka türü meskenlerde sürekli “**geri dönüş stratejisi**” içerisinde bir hayat sürdürmüşlerdir. Herhangi bir sosyal role talip olmamışlar, kendilerini tanımladıkları kimlikleriyle var olma mücadelesi vermişlerdir. Bu nedenle Alman toplumuyla iletişim kurma, bütünleşme, kimlik ya da kültürel tanınma gibi bir problemleri olmamıştır. Ancak bu durum, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen Alman yetkililerince de bir sorun olarak görülmemiştir. Fakat bir türlü gerçekleşmeyen geri dönüşün ağır faturasını içe kapalı ortamlarda yetişen genç nesil ödemek zorunda kalmıştır. Ne kendi kültürlerini, ne Alman kültürünü ve ne de yeterli derecede Almanca öğrenebilmişlerdir. Bildikleri Türkçe kelime sayısı ise günlük hayatta lazım olan birkaç yüz kelimenin ötesine geçmemektedir.

Kendi geleceklerini de ilgilendiren boyutuyla, çocuklarının yetişme süreci, milli ve dini kimliklerinin korunması, Türk ailelerinin en büyük sorunlarından biri olmuştur. Söz konusu problemin çözümü için en uygun yer olarak camiler ve Türk-İslam Kültür Merkezleri, eğitim olarak ise dini bilgi düzeyinin yükseltilmesi görülmüştür. Buna rağmen edinilen farklı kültürel deneyimler, çocuklar ve aileleri arasındaki gerilim ve geçimsizliklerin önüne geçememiştir. Bu süreçte en büyük sıkıntı ve duygusal problemleri anne-baba ve erkek kardeşlerin baskısı altında kalan kız çocukları yaşamıştır. Dini ve kültürel merkezli baskılar, özgürlüklerin kısıtlanması ve erken yaşta evlendirme gibi sebepler kız çocuklarının evden kaçmalarına, hatta intihar etmelerine sebep olmuştur. Yaşanan kimlik bunalımı, işsizlik, aile içi iletişimsizlik ve değişen hayat şartlarına uyum sağlayamama gibi

¹⁴ Nermin Abadan-Unat, Bitmeyen Göç, Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 183.

daha birçok faktör, Türk aile yapısında geçimsizlik ve dağılma gibi çok ciddi sorunlara yol açmıştır. Bu sorunlardan en çok aile içindeki sosyalleşme düzeyi, okul, arkadaş ve akran ilişkileri gibi sebeplerle farklılaşan ikinci ve üçüncü kuşak etkilenmektedir. Çünkü gençler nereye ait olduklarına dair karar verme konusunda çok büyük zorluklar yaşamaktadırlar.

Gençler, milli ve dini kimlik açısından nereye ait oldukları ile ilgili belirsizlik veya kanaat belirtme durumunda reddedilme korkusu yaşamaktadırlar. Bu durum onlarda onur kırıklığına sebep olmaktadır. Okullarda yaşanan dışlanma, ailelerinin giyim tarzı ve herkesin kabul etmeyeceği çalışma koşullarında çalışmalarından kaynaklanan hafife alınma ve yabancı olmanın verdiği eziklik gibi yollarla başlayan toplumdan kopma durumları, Türk gençlerini kendi içlerine kapatmakta ve kendilerine psikolojik sorunlarla dolu bir hayat sunmaktadır. Söz konusu koşullar, gençleri, kendilerini dini ve etnik açıdan yeniden tanımlamaya götürmektedir. Siyasi, dini, etnik veya cemaat endeksli marjinal gruplara yönelişler bu gibi şartlarda ortaya çıkmaktadır. Bu yapılanmalar dışında kalanların bir kısmı da alkol, kumar ve eroin gibi kötü alışkanlıklara ve suç işlemeye yönelmektedirler.

Türk gençleri arasında iki uç ve bir de ara grup olmak üzere üç farklı tepkisel eğilim görülmektedir. Bunlardan birincisini, *engel grupları* olarak da isimlendirilen aşırı dindar, milliyetçi ve anavatana ilişkin güçlü yönelimleri olanlar oluşturmaktadır. İkinci uç grubu ise genellikle üçüncü kuşak meydana getirmektedir. Bu grup giderek kendi toplumuna yabancılaşmakta, kimlik bunalımı ve kozmopolit bir kültürel ortamda eriyip gitmektedir. Bu grup üyelerinin yabancı dil öğrenme, daha iyi bir eğitim ve çifte vatandaşlık hakkı kazanma gibi olumlu yönleri bulunmakla birlikte, kendi öz değerlerinden kopma, küresel hayatın getirdiği fastfood türü yiyecekler, moda takibi, müzik, cinsel serbestlik ve alkol kullanma gibi daha çok gayesiz bir hayata yönelme anlamı taşıyan olumsuz yönleri bulunmaktadır. Bu kuşakta Almanlarla evlilik, kuşaklararası çatışma gibi sebeplerden evden ayrılmalar, din değiştirmeler ve suç işleme yaygındır.¹⁵ Bu grup için *asimile olmuş grup* tanımlaması da yapılmaktadır. Bu iki kategorik tipleşme dışında bir de iki toplum arasında “köprü” görevi gören ve hem anavatan, hem de yaşanan ülke ile eşit oranda ilişkili olan bir grup daha bulunmaktadır. Çok dilli ve çok kültürlü kimlikler bu kategoriye girmektedir. Bu grup belirli bir siyasi, dini ya da ırksal kimliği öne çıkarmamaktadır.¹⁶

Görüldüğü gibi Türk göçmenleri, kuşaklar arasındaki tercih edilen hayat tarzı deneyimleri bakımından farklılaşmakta, Entegrasyon eksikliği ve dışlanmışlık karşısında dini ve milli kimliksel yönelişler canlılığını korumaktadır. Hiç şüphesiz bu durum, Entegrasyona değilse bile asimilasyona karşı bir direnç oluşturmaktadır. Çünkü yabancılik psikolojisi ve dışlanma gerçeği, kültürel kimlikleri savunma refleksine dönüştürmektedir. Bu çerçevede milli ve dini

¹⁵ Perşembe, a.g.e., s. 86-87.

¹⁶ Kaya, Kentel, a.g.e., s. 156.

kimlikler radikal oluşumlar için protest bir ideoloji ve çatışma faktörü olarak ortaya çıkabilmektedir. Böylece geleneksellik, cemaatçilik, bireysellik, radikal dinci ve milliyetçi eğilimler toplumda kendine taban bulabilmektedir. Sonuç itibarıyla bu durum Entegrasyonun da önünü kesmektedir.

TC. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğünün Gurbetçiler ile Almanlar arasındaki ilişkilerle ilgili hazırlamış olduğu rapora göre Almanya'daki Türklerin %66'sı uyum sorunu yaşamaktadır. Buna göre, gurbetçilerin %66'sı dil, %63,2'si kültürel tutum ve davranışlar, %54,9'u iş hayatı, %53,5'i Alman makamlarıyla ilişkiler, %50,6'sı ise din konusunda uyum sorunu yaşamaktadır. Alman komşu ve aileleri ile ilişkilerin de ele alındığı araştırma sonuçlarına göre, gurbetçilerin %45'i Alman komşu ve arkadaşlarına oturmaya gitmemektedir.¹⁷

A. Vatandaşlık ve Seçme-Seçilme Hakkının Tanımaması

Uzun yıllardan beri Almanya'da bulunmalarına ve artık kalıcı olduklarının kesinleşmesine rağmen Türklere hâlâ vatandaşlık, seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştır. Bu durum, yukarıda belirtilen diğer sebepler gibi, Türklerin kendi kültürel ortamlarında geleneksel örf ve adetlerine aşırı bağlılık ve bu bağlılığın doğal sonucu olarak kısmen marjinal siyasi ve dini örgütlenmelerin tekeline düşmelerine sebep olan ötekileştirme uygulamalarından biridir. İçe kapanma, Türklerin sistemle etkileşim yeteneklerini köreltmıştır. Bu sosyal vakıa, derin sosyal ve psikolojik sorunları olan, her iki toplumda da kendine hoşnut olabileceği yer bulamayan "marjinal adam" tipini üretmiştir. Türk göçmenlerin öteden beri sürekli vurgulanmaya çalışılan örgütlenme deneyimleri, güçlü etnik ve dini bağlar geliştirme ve bu sınırları koruma eğilimleri, bu yapı içinde gelişmiştir.¹⁸ Hâlbuki bu imkânın verilmesi, Türklerin siyasal ve kültürel hayata uyumlu hale gelmelerinde etkin olabilecek bir fırsattır.

B. Eğitim Sorunu

Türk göçmen nüfusu, ikinci kuşaktan itibaren üçüncü kuşakla birlikte genç bir nüfus özelliği kazanmıştır. Ancak eğitim sistemine yeterli ölçüde uyum sağlayamama sebebiyle eğitimde arzu edilen verim elde edilememiştir. Bu olumsuzluğun temelinde birçok sebep bulunmakla birlikte dil bilmeme, Türk ailesinin ilgisizliği ve eğitim düzeyinin düşük oluşu yatmaktadır. Çünkü ailelerin eğitim düzeyleri, gelir durumları, içinde yaşadıkları ortam gibi faktörler, çocukların toplumsallaşması üzerinde önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla ailelerin bu yöndeki durumları çocukların okul başarılarında belirleyici olmaktadır. Zira ilk ve en etkili toplumsallaşma deneyimleri ailede yaşanmaktadır.

¹⁷ Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Araştırması.

¹⁸ Kaya, Kentel, a.g.e., s. 21.

Yabancılarla ilgili yapılan bazı araştırmalara göre işsizlik oranının en yüksek yaşandığı toplum Türklerdir. Birçok Türk genci, okul ve iş hayatında kendinin şans sahibi olmadığına inanmaktadır. Bu konuda eğitim düzeyinin düşüklüğü, ayrımcılık ve Almanca yetersizliği gibi etkenler söz konusu olmakla birlikte, yeterli ve kalifiye iş imkânının yetersiz oluşu da önemli rol oynamaktadır. Çünkü eğitimsizlik kalifiye iş bulma konusunda en önemli engeldir. Hiç şüphesiz işsizlik ve işsizlikten kaynaklanan başıboşluk, suça veya marjinal kimliklere yönelmeyi beraberinde getirmektedir. Tabiatıyla bu durum Alman toplumunda kin, nefret ve dışlama duygularının gelişmesine yol açmaktadır.

Almanya'da genellikle dil bilmedikleri için başarısız olan göçmen halkın çocuklarının görme, işitme, vücut ve zekâ engelli çocuk ve gençlerin desteklenmesi ve geliştirilmesi için açılmış bulunan özel eğitim kurumlarına (Sonderschule) gönderilmesi de ayrı bir sorundur. Bu okullar, özellikle göçmen çocuklarının aleyhine ve sosyal eşitsizlik üreten kurum olma görevini yapmaktadır. Bu okullarda eğitim gören çocuklar kendilerine olan güveni kaybetmekte ve aşağılık duygusuna kapılmaktadırlar. Özürllük, işe yaramazlık ve zavallılık psikolojisi içerisinde mezun olan bu insanlardan olumlu davranışlar beklemek boşunadır. Böyle bir sonuç, işsizlik ve Alman akranları arasında ayırımı beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla hem başarısızlık, hem de işe yaramama durumu, gençleri ailelerinden ve toplumdan uzaklaştırmaktadır. Bu uzaklaşmanın yukarıda işaret edilen olumsuz sonuçları dışında, derslerdeki başarısızlığın yol açtığı eziklikten kaynaklanan okul içi disiplinsizlik ve zaman zaman baş kaldırma gibi olumsuzlukları da bulunmaktadır.

Varlıklarını yıllarca geçici olarak gören yöneticiler, göçmenlerin ve çocuklarının Entegrasyonu ve bu bağlamda Almanyayı öğrenebilmeleri için zamanında gerekli ve yeterli tedbirleri almamışlardır. Bu gerçeği konuyla ilgili uğraş veren yetkin şahsiyetler de artık itiraf etmektedirler. Mesela Konrad Adenauer Vakfı Genel Sekreteri Wilhelm Staudacher'in de ifade ettiği gibi, konuyla ilgili bırakın mantıklı ve ikna edici bir Entegrasyon planı geliştirmeyi, yıllarca birlikte yaşamının şartları ve göçmenlerin ihtiyaçları konusunda kafa bile yorulmamıştır.¹⁹ Buna Türk ailelerinin bilinçsiz yaklaşımları da katıldığında, çocuklar her iki tarafın işlemiş olduğu hataların faturasını Sonderschule ve meslek okullarında eğitim görerek ödemeye devam edeceklerdir. Bu çerçevede en son çıkartılan ve aslında göçmen işçilerin geldiği ilk yıllarda yapılması gerekenleri içeren "Yeni Yabancılar Yasası"nın uygulanması ise yeni tepkileri ve bir takım sorunları beraberinde getirecektir.

C. Din Eğitimi ve Din Dersleri Sorunu

Günümüz Almanyası'nda göçmen ailelerin çocuklarının din eğitiminin nasıl olması gerektiği ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. Bu konudaki en

¹⁹ Wilhelm Staudacher, (Konrad Adenauer Vakfı Genel Sekreteri), Ankara, 31.03.2004 tarihinde 49. KAV Tartışma Formunda yaptığı "Almanya'daki Türkler" konulu konuşmadan, (www.kas.de/proj/home/home/44/12/webseite_id-2481/index.html), s. 1-2.

ciddi sıkıntıyı birinci ve ikinci kuşak Türkler yaşamıştır. Zamanımızın eğitim sistemi içerisinde İslam Din Dersleri, Kültürler Arası Eğitim, Çok Kültürlü Eğitim ve Dinler/Mezhepler üstü Eğitim gibi birçok din eğitimi modeli tartışılırken, ilk kuşağın değil din eğitimi almaları, günlük ibadetlerini yerine getirecek yerleri dahi yoktu. Birer insan olarak en doğal haklarından mahrumdular. Uzun yıllar ne Müslümanlığın gereklerini yerine getirebildiler ne de Hristiyanlığı öğrendiler. Bir **ara varlık** olarak dinin ruhları kuşatan ve huzur veren imkânından uzak kaldılar.

Yukarıda da belirtildiği gibi, İslam din derslerinin Müslüman çocuklara nasıl verilmesi gerektiği ile ilgili tartışmalar hâlâ devam etmektedir. Konuyla ilgili birçok çözüm önerisi ileri sürülmektedir. Son olarak üzerinde anlaşılan ve genel kabul gören uygulama biçimi, İslam derslerinin okullarda Alman dilinde verilmesidir. Ancak bu fikir, Türkler tarafından tepkiyle karşılanmaktadır. Türk halkının görüşlerini seslendiren Türk Sivil Kuruluşları, Türkçenin unutulmasından ve milli değerlerden kopmuş nesillerin yetişmesinden endişe etmektedirler. Böyle bir uygulamanın Türk gençlerini asimile edeceğinden korkan Türkler, konuyla ilgili çabaların art niyetli olduğuna inanmaktadırlar. Onlara göre Almanca verilecek olan din dersleri ile Türk Kimliğinin “**İslam Potası**” içinde eritilmesi amaçlanmaktadır. Böylece asıl kimliğini unutmuş ve Anavatanla bağları kopmuş “**Müslüman Alman Cemaati**”, “**Alman İslam Kimliği**” ya da “**Almanca Konuşan Müslümanlar**” topluluğu yaratılmış olacaktır. Bu politika, Yunanistan’daki uygulamaya benzemektedir. Çok sayıda Türk bulunmasına ve nüfusu Türklerden oluşan köy ve kasabaların olmasına rağmen Yunan devleti bu insanları Türk olarak değil, Müslüman Cemaat olarak tanımlamaktadır. Amaç, Türklerin politika gereği Türkiye ile olan bağlarını koparmak ve onları milli kimliklerinden arınmış Müslümanlar cemaati haline dönüştürmektir.

D. Türkçe Öğretilmesi Sorunu

70’li yıllarda, Türklerin geri dönme beklentisine uygun olarak Türk çocuklarının anadilleri, kültürleri ve Türkiye ile bağlarını güçlü tutmak amacıyla okullarda “**ulusal sınıflar**” oluşturulmuştu. Ancak 80’li yıllardan itibaren Türklerin artık geri dönmeyecekleri anlaşıncaya, zamanın hükümetinde görev yapan yabancılar sorumlusu Heinz Kühn’ün “Integration” önerisi çerçevesinde ulusal sınıf uygulamasından vazgeçilmiştir. Yeni uygulamayla öncelikli olarak genç kuşağın Alman toplumuna kazandırılması amaçlanmıştır. Artık Türk çocukları da Alman yaşlılarıyla birlikte eğitime başlamıştır. Bu uygulama genel olarak olumlu sonuçlar vermiş, ancak Türk çocuklarının Türkçe öğrenmedeki sorunları giderilememiştir. Bu konuda Türkiye’den gönderilen öğretmenler, yeterli düzeyde Almanca bilmedikleri için çözüm üretememişlerdir.

Alman yetkililerin Türkiye’den gelen din görevlileri gibi Entegrasyonu engelledikleri gerekçesiyle Türk öğretmenlerine de karşı oldukları bilinmektedir. Bu sebeple artık Türkiye’den öğretmen gelmesini istememektedirler. Onlara göre Türk çocukları öyle bir eğitimden geçirilmeli ki, gerek tarihi olayları, gerekse günlük hadiseleri ve dünya sorunlarını bir Alman gibi düşünüp

yorumlayabilsinler. Bu sebeple İslam din dersleri Almanca yapılmalı, Türkçe anadil dersleri de kaldırılarak gerekirse bu dersler Alman eğitim müfredatına uygun bir şekilde ve Alman eğitimciler tarafından verilmelidir. Bu amaçla Essen Üniversitesinde Alman kökenli Türkçe öğretmeni yetiştirme projesi başlatılmıştır.

Ancak, Alman yetkililerinin bu yöndeki girişimleri Türk Toplumu tarafından **“Türk toplumunun kimliğini yok etme çabaları”** olarak değerlendirilmektedir. Buna göre Türkçenin kaldırılması ile Türk gençlerinin öz kimlikleriyle bağlarının koparılması amaçlanmaktadır. Çünkü dil, kültürel kimliğin temsil ve ifadesinde en önemli araçtır. Türk toplumunun konuyla ilgili düşüncelerini yansıtmaları bakımından TC Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü’nün Almanya’da yapmış olduğu Araştırma sonuçları önem taşımaktadır. Buna göre Türk ailelerinin %70’i çocuklarının Almanya’da yetişmesinden, %81’i Türk kültüründen uzak yetişmesinden, %77,2’si dini değerleri öğrenememesinden, %65’i de uyuşturucu ve alkol tehlikesi sebebiyle endişe duymaktadır.²⁰ Konuyla ilgili yapılan diğer araştırmalar da Türklerin bu yöndeki düşüncelerini destekler niteliktedir. Mesela Kuzey Ren Westfalen eyaletinde yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre öğrenci velileri ve öğrencilerin Kur’an Kurslarında öğretilmesini önerdikleri konular arasında ilk sırayı, Müslüman Türk kimliğini tanıtıcı ve geliştirici konular ilk sırada yer almaktadır.²¹ Diğer bir araştırmada ise kurslardaki öğretim konuları arasında yapılan sıralama şu şekildedir: 1. Kur’an okumayı öğrenme, 2. Namaz surelerini ezberleme, 3. İlmihal bilgilerini öğrenme 4. Milli ve dini kimliği öğrenme.²² Bu tespitler Müslüman Türklerin Kur’an okuma ve ilmihal bilgileri yanında ve neredeyse aynı ölçüde milli kimliği koruyucu ve geliştirici konulara ağırlık verilmesini istediklerini ortaya koymaktadır.

E. İslamafobi

Federal Alman Kamuoyunda hâkim olan görüş ve yayımlanan eserlerde, uyum sorununun kültür ve dini inançlardan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Almanlar, İslam dini ile ilgili genel olarak olumlu görüş beyan etmekte; en azından Türklerin dinlerini özgürce yaşamalarına itiraz etmemektedirler. Ancak konu başörtüsü olunca, şekilci dindarlığın arkasında siyasi gerekçelerin olduğu ön yargısıyla söz konusu hoşgörünün ortadan kalktığı belirtilmektedir.²³ Ancak Müslümanlar, hem bu tür yaklaşımlardan, hem de kendilerinin özellikle 11 Eylül’den sonra kökten dincilerle aynı kapsamda gösterilmelerinden rahatsız olmaktadır. Onlar, her defasında İslam’ın bir terör dini ve kendilerinin de terörist olmadıklarını açıklama zorunda kalmaktan bıktıklarını ifade etmektedirler. Hiçbir din sahibinin böyle bir haksızlıkla karşı karşıya kalmadığını

²⁰ Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Araştırması.

²¹ Halit Ev, *Almanya’da Çocuklara Yönelik Kur’an ve Dini Bilgiler Kursları*, Tıbyan Yayıncılık, İzmir 2003, s. 111-113.

²² Cemal Tosun, *Din ve Kimlik*, TDV Yayınları, 3. baskı, Ankara 2006, s. XXII, Ev, a.g.e., s. 102, 103.

²³ Staudacher, a.g.k., s. 2.

belirten Müslüman Türkler, bu durumun kendilerini çok incittiğini ve karşı tarafa ister istemez nefret duyguları geliştirdiklerini dile getirmektedirler.²⁴

F. Ayrımcılık

Almanya'da yabancı düşmanlığı ve ırkçılığın körüklenmesiyle son derecede sakıncalı bazı demokratik gelişmelerin de yaşandığı bilinmektedir. Mesela ırkçı Alman Halk Birliği (DVU), Cumhuriyetçiler (REP), Nasyonal Demokrat Parti (NPD) gibi akımlar, birlik partilerinin kitlesel desteği ile "çifte vatandaşlığa karşı" yürüttükleri kampanyanın da etkisi ve katkısıyla, toplumsal zeminde etkinliklerini artırıcı bir iklim yakalamışlardır. Bu anlamda "çifte vatandaşlığa karşı" olmanın, aslında "Türklerin varlığına karşı olunması" gibi bir duruma dönüştüğü, ırkçılık, nefret ve şiddetin Türklere adreslenmekte olduğu çok yalın bir gerçekliktir. Türkler ise bu durumun farkında olup kendilerine karşı takınılan bu tavra tepki göstermekte, ister istemez kendilerini savunacak politikalar geliştirmektedirler.

SONUÇ

Almanya'ya Türk işçi göçünün başladığı günden itibaren aradan yarım asır geçti. Hiçbir ön hazırlık ve herhangi bir altyapı çalışması yapılmadan her açıdan kendilerine yabancı bir topluma gönderilen binlerce insanın geleceği, dini, sosyal ve kültürel hayatı yıllarca görmezden gelindi. Onlara sadece iş gücü olarak bakıldı ve insani yönlerinin de olduğu düşünülmedi. İsviçreli yazar Max Frisch bu durumu "**Man hat Arbeitskräfte gerufen, und es sind Menschen gekommen**"²⁵ yani "Dışarıdan işgücü istendi, ama insanlar geldi" sözleriyle özetlemektedir. Alman devletinin yabancılarla ilgili rotasyon ve bir gün kendi ülkelerine geri dönecekleri varsayımıyla uzun yıllar belirli bir politikası olmamıştır. Yabancıların geri dönemeyecekleri kavrandıktan sonra belirlenen politikaların ise müzminleşen problemleri çözmekten aciz oldukları açıktır. Bu çerçevede Entegrasyon eksikliği, gettolaşma, dini ve kültürel sorunlar, eğitim, dil (Almanca ve anadil birlikte), işsizlik, dışlanma, ötekileştirme, yabancı olmanın - en azından tercih etme açısından- getirdiği ayırım, yabancı düşmanlığı gibi bir çok alanda hâlâ sıkıntılar bulunmaktadır. Gerekli önlemlerin zamanında alınmamış olması Türk azınlığı kendi içine kapatmış; ancak içinde yaşanan topluma katılımı, uyumu, eğitim ve dil öğrenme konusunda başarısızlığı vs. beraberinde getirmiştir. Tarihsel süreçte Alman toplumunda Türklerle ilgili ortaya çıkan ön yargılar, ırkçı bazı yaklaşımların tırmandığı dönemlerde yabancı düşmanlığının artması ve bunun siyasete malzeme yapılması yabancıların korunma reflekslerini güçlendirmiştir. Çeşitli siyasi iktidarlar döneminde farklı şekillerde gündeme alınan yabancılarla ilgili uyum ve vatandaşlık yasaları,

²⁴ Türkiye Araştırmalar Merkezi'nin (TAM) 2000 yılında din faktörünün günlük yaşamdaki etkileri ile ilgili Almanya'da yaşayan Türk kökenli 2 bin göçmenle yaptığı anket şeklindeki araştırmaya göre bu insanların sadece % 7'si koyu dindar olduklarını açıklamıştır.

²⁵ Hermert R. KOCH, *Gastarbeiter Kinder in deutschen Schulen, Verlag für Sprachmetodik, Königswinter am Rhein 1970, s. 18.*

yabancıların söz konusu pozisyonlarını daha da güçleştirmiştir. Kimlik ve uyum arasında yaşama pratiğinin sorunlu olmasında Alman ve Türk toplumlarının ortak sorumlulukları bulunmaktadır. Ortaya çıkan sorunların aşılmasında her iki topluma da önemli görevler düşmektedir. Çünkü çok kültürlü yaşam deneyimlerinin geleceği buna bağlıdır.

Genel eğitim konusunda daha nitelikli eğitim aldırma yönünde bir artış gözlemlenmekle birlikte, eğitimi düşük aile ortamlarında yetişen gençlerin günlük hayata ve özellikle eğitim sistemine uyum sağlamaları mümkün olamamaktadır. Eğitim fırsatlarından yararlanılamaması, Türk gençlerini kalifiye iş bulma sorunuyla karşı karşıya getirmektedir. İşsiz, ailesi ve Alman toplumu ile kimlik sorunu yaşayan gençler diğerlerine göre daha çok uyum sorunu yaşamakta, marjinal arayışlara, gençlik örgütlerine ve suç çetelerine yönelebilmektedirler. Din eğitimi ve Türkçe dilinin öğretimi ile ilgili problemler ve bu yöndeki çözüm önerilerine karşı tepkiler sürmektedir. Özellikle yeni kurulan ailelerin çocuklarına din eğitimi verebilme gücünün iyici zayıfladığı tahmin edilmektedir. Avrupa İslam'ı veya Alman İslam'ı gibi söylem ve yayınların meydana getirdiği asimilasyon korkusu ile İslam'ın özünden saptırılması endişeleri Türkleri daha fazla kendi içlerine kapatmakta ve kendi milli ve dini değerlerine yöneltmektedir.

Türklerin dini, etnik ve kültürel yapıları ve bu yapıları gereği ortaya koydukları değişik davranış şekilleri, giyim ve yeme-içme konusundaki farklılıkları diğer yabancılara göre daha çok dikkat çekmekte ve tepki oluşturabilmektedir. Bu durum kendilerine karşı yerli tepki, toleranssızlık ve manevi baskıyı beraberinde getirmektedir. Manevi baskı ve toleranssızlık ise Türklerde karşı tepkiyi ve kültürel benliği koruma çabalarına dönüşmektedir. Çoğunluk durumunda olan Almanların azınlığı mümkün olabildiğince bütün özellikleri ile kabul etmesi ve hoşgörü ile karşılaması gerekmektedir. Esasen her iki taraf da üstünlük duygularından fedakârlık etmeli, hoşgörü ve sürekli etkileşim içerisinde olunmalıdır. Türklerin de Entegrasyon adı altında asimilasyon politikası izlenmemelidir. Entegrasyonun sürekli gündemde tutulması çözüm değildir. Türkler zaten günlük hayatta geçerli olan kurallara uymaktadırlar. Her iki tarafın huzuru için, yaşanan sosyolojik temel problemlerin çözümüne yönelik bilimsel stratejiler geliştirmek ve bu stratejileri uygulamaya koymak gerekmektedir.